

Krausz Tamás:

Az „összeesküvés-elmélet” sztálini iskolája

Az *összeesküvés*, a *titkosság*, a *konspiráció* alighanem egyidős a hierarchizált társadalomban élő emberiség történetével, amennyiben ez a történet egy bizonyos szempontból nem más, mint magán- és csoportérdekek szüntelen és rejtett összeütközése. A modern polgári társadalom létrejötte előtt, a mai világrendszer kialakulásának folyamatában, sok évszázada léteznek azok a jelenségek (háborúk, gyarmatosítás), intézmények (titkosrendőrség, hadsereg, börtön, kormány stb.), bürokratikus struktúrák (pártok, bankok, közhivatalok, adószedők és adócsalók stb.), amelyek tevékenysége világszerte nap, mint nap újratermelik a "titkosságot", a kisebb-nagyobb összeesküvéseket. Tehát a történelem kétségtelenül felfogható úgy is, mint sok „kis”, egymást kioltó vagy bonyolultan összekapcsolódó, illetve széthulló, egymással kapcsolatban nem álló összeesküvések története. Mindez evidencia, hiszen valamilyen formában résztvevői vagyunk ezeknek az „összeesküvő” struktúráknak, melyek integráns részei életünknek a termelési folyamattól a hatalommenedzselés folyamatáig, a munkahelyi elbocsátásoktól a sztrájkmozgalmakig, a bűnözéstől a bűn üldözéséig, s ezen összeesküvések csak viszonylag ritkán ölt véres formát.

Az „összeesküvés-elmélet” (jobb idézőjelben használni a kifejezést, hiszen tudományos értelemben általában nincsen szó semmiféle komoly elméletről, hanem csak pusztán ideológiáról, érdekracionalizálásról) akkor csap át a bizonyíthatatlan és merőben tudománytalan fantáziálásba, obskurus "ideologizálásba", amikor az egymást kioltó és közömbösítő összeesküvéseket - valamely politikai célból - világméretű vagy regionális összeesküvéssé gyúriják, mintha a történelem valamiképpen *teleologikus* folyamat volna, melyet az összeesküvések hajtanak előre. Szinte minden társadalmi csoportot kisebb-nagyobb mértékben jellemez az összeesküvés-mentalitás, amely szervesen integrálódott a politikai létezés szférájába. Ez a mentalitás egy társadalmi betegség, a homo politicus betegsége. A történelmi tapasztalatok alátámasztják S. Moscovici megfigyelését: az összeesküvés-elmélet a tömegek mozgósításának eszköze. S ez az elmélet azért is hatékony eszköz, mert maguk az összeesküvések ritkán voltak olyan vehemensek és veszélyesek a társadalom többsége számára, mint időnként a felforgatás-ellenesség (vö. Chip Berlett). Az összeesküvés-elméletek részben éppen erre a *felforgatás-ellenességre* is reakciók (Lakatos).

Leginkább a történészeknek kell tudnia, hogy egy valódi összeesküvés története sohasem írható meg egészen, hiszen nem maradnak fenn egyértelmű dokumentumok, vagyis általában nehezen vagy egyáltalán nem dokumentálhatók (a kivétel csak a szabályt erősíti). Ez a rejtélyesség tehát szintén oka az összeesküvés-elméletek népszerűségének. Ezen elmélet hívei a történelmet olyan mélységes mesebeli barlangnak tekintik, amelynek félhomályában minden titokban történik, s kifürkészésük is csak rendkívüli nehézségek árán lehetséges. Ezért az összeesküvés-elméletben csakis *hinni* lehet. A történelem „tisztá” politikává egyszerűsödik. Hiszen abban a pillanatban, amikor feltételezzük, hogy a történelemnek más, determináns síkjai (társadalomtörténet, gazdaságtörténet, ideológiatörténet stb.) is vannak, az *összeesküvés* mint olyan relativizálódik, demiurgosz szerepe megszűnik, s ezzel elveszíti azt az ideológiai funkciót, melyet szerzőik neki szának.

Lenin és az összeesküvés, mint sajátosan orosz jelenség

Úgy vélem, Oroszországban az összeesküvés-elméleteknek *különös* objektív háttere volt: a félperifériás kapitalizmus orosz formája, amelyet a maga korában az "orosz történelmi fejlődés sajátosságai" fogalmával írtak le az orosz történészek. „Véres” Miklós cár Oroszországában

nemcsak a rendszerellenes pártok, hanem még a liberális pártok, csoportosulások is a konspiráció gyermekeinek tekinthetők, a liberalizmus is a külföldi emigráció keretei között tette meg az első lépéseket a párttá szerveződés útján. A forradalmi pártok, a rendszerellenes mozgalmak és terrorista csoportok (eszerek, szociáldemokraták /mensevikek, bolsevikok, frakción kívüliek, anarchisták stb./ vagy éppenséggel a rendszert védelmező szélsőjobboldali radikalizmus, a feketeszázak) szinte születésüktől kezdve bizonyos értelemben maguk is hasonlatossá váltak a titkosrendőrség, a hírhedt ohrana szigorú konspirációra épülő szervezetiségéhez. A *konspiráció* a rendszerellenes mozgalmak fennmaradásának döntő előfeltétele volt, amelyet tehát nem a narodnyikok vagy az orosz jakobinusok, még kevésbé Plehanov vagy Lenin találtak ki. Maga a rendszer „tanította meg” a forradalmárokat szervezeteik létrehozására, működtetésére.

Az ohrana, a cári titkosrendőrség az orosz „párttörténetekben” egészen kivételes szerepet játszott, úgy is fogalmazhatnánk, hogy sajátos módon a titkosrendőrség története és a pártok története összefonódott. Gondoljunk például olyan személyekre, mint Jevno Azef (aki mint titkosügynök az eszer terrorcsoport főnökévé avanszált, miközben elemésztett sok forradalmárt, de magas állami tisztségviselőt is, vagy ott van az 1905-ös forradalmat elindító tüntetés vezéralakja, Gapon pópa, aki szintén mindkét irányban „dolgozott”, vagy éppenséggel Robert Malinovszkij, aki az ohrana ügynökeként vált Lenin egyik közeli munkatársává, a bolsevik Központi Bizottság tagjává és bolsevik дума-képviselővé. Az összeesküvés-elméleteket mégsem a rendszerellenes baloldali mozgalmak, illetve teoretikusaik "találták ki". A baloldali mozgalmak általában érzékelték, hogy az összeesküvés teóriák politikai síkon sem hoznak hasznot, amennyiben végső soron kiüresítik, leszerelik a rendszerellenes tömegmozgalmakat. Lenin ezt „családi” tapasztalatai alapján is feldolgozta, hiszen, mint közismert, testvérbátyját a cár elleni merényletben való részvételéért végezték ki. Tehát az *összeesküvés* mint praxis nem túrja a tömegmozgalmi formákat, amelyek pedig a századelőn a szociáldemokrácia lényegét alkották. Még az illegalitás körülményei között is tömegmozgalmként határozta meg magát az oroszországi szociáldemokrácia. Nem véletlen, hogy az első modern és befolyásos összeesküvés-elmélet, a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* az orosz szélsőjobboldal bibliája lett. Az orosz szociáldemokraták „bibliájaként” egy tudományos eszmerendszer szolgált, Marx Tőkéje, amely ellentétben az összeesküvés-elméletekkel, valóban az egyetemes tőkerendszer „megdöntését” foglalta magában, mint társadalmi-politikai végkonklúziót. Lenin tulajdonképpen itt vette fel a gondolkodás fonalát, s a rendszer megdöntésének előfeltételét az *élcsapat párt* létrehozásában határozta meg, még hozzá egy olyan országban, ahol nemhogy a pártok nem léteztek, 1905-ig legális volt a testi fenyegetés.

Lenin eredeti újítása egy centralizált és avantgardista forradalmi „káderpárt” létrehozása volt, amely nem egyszerűen az orosz jakobinus hagyományt reprodukálta, hanem egy bürokratikus és „modernizálódó” önkényuralmi rendőrállam feltételrendszeréhez alkalmazta a szociáldemokrácia és a marxizmus nyugati tapasztalatait. Még a legelfogultabb antileninista irodalom sem nagyon állítja, hogy a cári rendszer alkotmányos úton megdönthető lett volna. Lenin pártelmélete éppen ennek a ténynek a hatása alatt fogta föl a pártot olyan eszközként, amely alkalmas lehet a hatalom forradalmi úton történő megragadására (eredendően nem kisajátítására). Leninnek még a Mi a teendő c. korai (1902) munkájában sem úgy merül föl a konspiráció, az „összeesküvés”, mint valamiféle végcél, hanem egy alárendelt mozzanat abban a folyamatban, amelynek végső soron „el kell vezetnie” a (világ)forradalomhoz. Leninnél az "összeesküvés", vagyis az illegális párt konspirációs tevékenysége és a hatalom megragadásának koncepciója soha sem helyettesítette a történelemmagyarázatot vagy a gazdasági problémák elemzését. Vagyis a konspiráció történeti-politikai és nem elméleti *szükségyszerűség* volt.

Lenin politikai elemzésének másutt volt a gyenge pontja: nevezetesen a polgári állam működésének differenciálatlan leírásában, ami később különösen Gramsci elemzésének fényében tűnik elő. De ez a "hiba" maga is rendszerspecifikus, amennyiben - mint közismert - Oroszországban "minden a bürokratikus állam, semmi a civil társadalom". Ez nem azt jelenti,

hogy Lenin ne tulajdonított volna alapvető jelentőséget a *politika* szférájának, de működési törvényszerűségeit nemigen elemezte. Őt mindenekelőtt az érdekelte, hogyan tudna a társadalom megszabadulni a föléje tornyosuló politikai hatalomtól (önkénturalmi vagy parlamentáris-elitista formáitól), ami elkerülhetetlenül magában foglalta a politikai hatalom megragadásának aktusát is. Ez azon a feltételezésen alapult, hogy a hatalom új „proletár birtokosai” szabadon rátérnek, rátérhetnek az öngazgatás útjára. Mai szemmel nézve nyilvánvaló, hogy Lenin és a bolsevikok alábecsülték a hagyományos politika "mozgástörvényeinek" jelentőségét, amennyiben a forradalmi politikát a tömegcselekvés gyakorlatilag egyetlen lehetséges területként fogták fel. Ez a steril álláspont később megbosszulta magát. Míg Lenin 1917 szeptemberében az állam *elleni* forradalomból indult ki, az októberi forradalom másnapján már azt a kérdést tette fel: megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat? A „tömegek ellenőrzése”, amelyet Lenin a forradalmi rendszer talán legfontosabb vonásaként aposztrofált, a bolsevik pártban sem realizálódott, sőt, továbbra is mindent áthatott a *titkosság*, a régi konspirációs "szokásjog". Az *összeesküvés*, mint a politikacsinálás eszköze ilyen feltételrendszerben kedvező táptalajra talál. A politika a polgárháború éveiben - ha másképpen is, mint régen - ismét „politikai” hierarchiába szervezte a társadalmat, sőt, a polgárháború elmélyítette a katonai konspiráció egész hagyományát. A konspiráció nemcsak szimbolikus értelemben, romantikus lelki szükségletté vált: titkos küldetés, aranyvonat, szökés, partizán rajtaütés, fehérek és vörösök minden eszközt magában foglaló harca, katonai felderítés és elhárítás, rendkívüli állapot, éhínség és kényszerbeszolgáltatás, megtorlás és terror. Címszavak, amelyek irodalmi ábrázolásokban, művészi formában is kifejeződtek, elegendő, ha példaképpen a fiatal Babelra vagy Solohovra, Szerafimovicsra vagy Platonovra gondolunk.

A hadikommunizmus „hősi korszakában”, a Lenin-korszakban ez a tőkeviszony kizárására irányuló „politikai” *újrahierarchizálás* egy átmeneti lépcsőfokként értelmeződött, amely a szocializmus előfeltételeit volt hivatva létrehozni. Sztálinnál később ez a „hierarchia” a szocializmus végső céljává szublimálódott. Ugyanakkor nemzetközi méretekben a 20-as évek első felében nem csak a kommunista pártok és a Komintern szervezeteinek kiépülése folyt sok országban az illegalitásra jellemző konspirációs eszközökkel, hanem konkrét katonai akciók is, mint például a híres-hírhedt fegyveres felkelés Hamburgban 1923 novemberében. A forradalom exportjának gondolata és törekvése gyakorlatilag fennmaradt az egész periódusban, mint az önmagába fordult „birodalmi” eszme tagadása. A világforradalomról való lemondás sokáig egyfajta árulásként értelmeződött. A proletárforradalom előkészítése azonban egyre nagyobb nehézségekbe ütközött mind Európában, mind Ázsiában, ami az alkalmazott titkos-konspirációs eszközök egyre „kifinomultabb” és egyre önállósultabb alkalmazását eredményezte. Az ezzel kapcsolatos konspirációs tevékenység mind az SZKP-ban, mind a kommunista pártokban, szervezetekben általában megszilárdította a konspirációs és katonai jellegű sajátosságokat, amelyek a Sztálin-korszakban ijesztő eszközökké váltak Sztálin és általában a végrehajtó hatalom kezében. A konspiráció rutinná vált. Bárhogy vélekedjünk is mindennek történeti okairól, minden várakozás ellenére, beleértve Lenin várakozását is, a „szocializmus egy országban” praxis életképes alternatívának bizonyult, melyben a titkosság, a konspiráció elemi szabállyá vált, amit a hatalom és nyomában a lakosság jelentékeny része a túlélés politikai és lelki feltételének tekintett, hiszen úgy vélték, hogy mind a külső ellenség, mind a belső ellenség az új állam elpusztítására törekszik, ez nem Lenin vagy Trockij, nem Sztálin vagy Buharin meggyőződése volt csupán, hanem a szovjethatalmat támogató igen jelentős létszámú populációé. Persze az a kérdés, hogy ki is a belső ellenség, már megoszlottak a vélemények (kulákok, kapitalisták, kereskedők, zsidók, idegenek, bürokraták stb.)... A 30-as években a *titkosság, a konspiráció, az összeesküvés jól leírható módon új funkcióba emelkedett*: a korlátlan és önmaga ellen forduló apparátus-uralom fontos eszközévé vált.

Az összeesküvés a sztálini gyakorlatban

Sztálin hamar felismerte, hogy csak *személyi diktatúra* (amit a „proletár demokrácia” egy meghatározott fokával, a „proletariátus diktatúrájával” azonosított, és ezt szentül hitte is) alkalmas arra, hogy ellenfeleit féken tartsa, mivel nem tudja azokat a hivatalos szovjet jog normális eszközeivel eliminálni. Állítólag már 1922-ben titkos telefonhallgató volt a szobájában. Tíz évvel később már potenciálisan az is ellenségnek számított, aki Sztálin személyes bizalmát nem élvezte. Jól ismert oka van annak, hogy Sztálin a hatalom sok képviselőjének, sőt, a társadalom jelentős csoportjainak szemében magával az új rendszerrel volt azonos a 30-as években. Ha Sztálin azonos a Szovjetunióval, akkor a vele szembeni „bizalmatlanság” csak úgy volt „jogilag” felfogható, mint összeesküvésre való „hajlam” vagy hajlandóság. Végül is a náci Németország felemelkedése, majd a háborús veszély körülményei között mindenfajta politikai ellenzék gyanúba keveredett, hogy esetleg a külső ellenség szolgálatában áll, vagy legalább is objektíve annak a malmára hajtja a vizet. Sztálint hatalmának önfenntartási logikája olyan hévvel sodorta magával, amelyben állandóan attól szenvedett, hogy nem látta pontosan hatalmának és befolyásának korlátait. Tevékenységében szinte minden területen óriási szerepe volt az improvizációnak, annak az objektív állapotnak, hogy semmi sem haladt a tervek szerint. Ezzel függ össze, hogy Sztálintól kezdve szinte mindenkinek meg kellett magyaráznia saját hibáit, tévedéseit, a meghirdetett célok és a mindennapi élet nyers valósága között feszülő rendkívüli ellentétet. A rohanó kollektivizálás, majd iparosítás az állandósuló káosszal fenyegetett. A lakosság „rendpárti” többsége, a forradalmi harcokban „megfáradt” része maga is permanensen követelte - a rendet, a stabilitást, a bűnösök megbüntetését stb.. Meg kellett magyarázni a kollektivizálás ismert következményeit, az 1932-33-as ukrajnai éhínséget, a termelési folyamat során – éppen a munkaerő felkészületlensége következtében is – a gyakori baleseteket, a tervteljesítés elmaradását stb. Mindez bűnbakok nélkül természetesen nem mehetett. A legkisebb lopás is hamarosan tudatos kártevővé „stilizálódott”. A jelzett problémák tudatában Sztálin gondolkodásában a vezető vagy tekintélyes értelmiségiek és az egykori kommunista ellenzékiek körében még mindig létező kritikai hangok (amelyekről mindig tudomása volt) az ellenségeskedés, a „rosszindulat” nyilvánvaló jegyeinek tűntek. „Zavarják a szovjet munkát.” E „rosszindulatú” és „ellenséges”, az új problémákat „nem értő” emberek kritikái, személyes találkozóit, mint „ügyek” hamarosan összekapcsolódtak, gyakorlatilag „összeesküvéssekké” álltak össze. E gépezet működésének illusztrálására a nagy szovjet író, Iszaak Babel sorsa tragikusan alkalmas, mert magában rejtette mindazokat az „objektív” tényezőket, amelyekből „logikusan” fakadt egy kiterjedt „összeesküvés” a 30-as években. S mennyi ilyen volt. Iszaak Babel, A lovashadsereg c. elbeszélés-ciklus halhatatlan szerzője, Bugyonnij egykori vöröskatonája már a 20-as években, noha párton kívüli volt, olyan értelmiségi csoportokkal is kapcsolatban állt, amelyek a pártelit vezető csoportosulásaihoz tartoztak, s azok frakciós küzdelmeiben is részt vettek. Babel, mint sok író és literátor már a 20-as évek elejétől kapcsolatban állt A. Voronszkij jeles irodalomkritikussal, aki történetesen a Trockij vezette baloldali ellenzék ismert képviselője volt. Babel a 20-as évek közepén gyakran megfordult Voronszkij lakásán, ahol találkozhatott akár Trockijjal is. Ugyanakkor Babel itt kapcsolatba került olyan ún. utitárs írókkal, mint Vszevolod Ivanov vagy Borisz Pilnyak, Szejfulina, Leonov és mások. E találkozókon elhangzottak éles támadások Sztálinnal szemben is, sőt, megfogalmazódtak írásban is kemény bírálatok, ám Babel sohasem ragadtatta magát olyan merészségre, mint Mandelstam, aki megírta híres Sztálin-ellenes versét. A 20-as évek végén és a 30-as években Babel gyakran találkozott a vörös kozákok közül kikerült neves katonai parancsnokokkal, mint Primakov, Kuzmicsev, Ohotnyikov és mások. Még a polgárháború időszakára visszanyúló barátság keveredett persze politikai szimpátiákkal és közös politikai ellenszenvekkel is. Voronszkij és más antisztálinista ellenzékiek letartóztatása után Babel „elhamarkodottan” azok ártatlanságáról beszélt különféle társaságokban. Olesával, Katajevvel vagy a híres zsidó színésszel, Mihoelsszel való beszélgetésekben egyfajta „nemzedékváltásról”

elmélkedett, amelynek során „a legjobbakat tartóztatják le”. Külföldön Boris Suvarin-nal és Viktor Serge-zsel beszélgetett a moszkvai perek jellegéről hangsúlyozván, hogy a munkástömegek számára „meggyőzőeknek” tűnnek a perek, míg értelmiségi körökben értetlenség és ellenszenv kíséri azokat. Nem csoda hát, ha Babel is hamarosan a letartóztatottak kenyerét ette, s osztotta azok végső sorsát is. Sztálin ekkor már – Ehrenburg kifejezésével élve – „mitikus félistenként” lebegett a szovjet társadalom fölött, s nem meglepő, ismerve a rendszer működését, ha az őt érintő személyes támadásokat egyre inkább egy kiterjedt összeesküvés részeként értelmezte (ő is). A repressziók egyik fő szervezője, V. Molotov még a 70-es években is úgy ítélte meg, hogy ezeket az értelmiségieket meg kellett félemlíteni. Közöttük Koroljovot, a későbbi őrhajó konstruktőrt vagy az ugyancsak világhírűvé vált Tupoljevet, a TU repülőgépek megalkotóját. „Igen, ők mind ültek. – mondta Molotov F. Csujov író kérdésére válaszolva. Sok feleslegesen összefecsegték. És ismerőseik köre is olyan, ahogyan azt várhattuk...Nem támogattak bennünket...Ugyanez a Tupoljev veszélyes ellenséggé is válhatott volna. Jelentős kapcsolatai voltak a velünk szemben ellenséges értelmiséggel. A Tupoljevok – a maga idejében nagyon komoly kérdést jelentettek számunkra. Bizonyos ideig ellenfeleink voltak, s még időre volt szükség, hogy közeledjenek a szovjethatalomhoz. Tupoljev az értelmiség azon kategóriájából való, amelyik nagyon kell a szovjet államnak, de lélekben ellene voltak, és a személyes kapcsolatok vonalán is veszélyes, bomlasztó munkát folytattak, ha pedig nem folytattak, akkor ezzel lélegeztek...”

Minden politikai okból letartóztatott egyénnek általában szembe kellett néznie az összeesküvés vádjával vagy legalább is ennek lehetőségével. A letartóztatottak megmentése reményében a rokonok, barátok még a hivatalos vád megfogalmazása előtt kezdték bizonygatni, hogy szó sincsen a „fő bűnről”, az „összeesküvőkről” és „összeesküvésről”. Ki ne tudná, hogy ez a vád fogalmazódott meg Tuhacsevszkij és a hasonló formátumú katonai-politikai vezetők megsemmisítésekor. De a „bizalmatlanság” bárkivel szemben felmerülhetett, akire „bejelentés” érkezett. Például jellemző eset, hogy amikor Anna Ahmatova férjét és fiát 1935 őszén letartóztatták, a költőnő Sztálinnak írt levelében kezeskedett azért, hogy a férje és a fia „nem összeesküvő”. Ennek az atmoszférának ritka forrása, irodalmi megjelenése a Solohov-Sztálin levelezés (és viszony), melyből kiderül, hogy Solohov maga is csak Sztálin beavatkozásának köszönhetette, hogy kimaradt egy ilyen „összeesküvésből”. Amikor viszont lelepleződött, hogy az „összeesküvést” kiagyalók közönséges bűnözők, maguk lettek „összeesküvők”. S az ismert értelemben azok is voltak. Sok letartóztatott gondolhatta, hogy tényleg vannak összeesküvések, hiszen másképpen hogyan is magyarázhatták volna azt a tényt, hogy éppen ők kerültek börtönbe vagy munkatáborba. „Ha Sztálin tudná...”

Az *összeesküvő* léggört szinte klasszikus formában illusztrálja, hogy ugyanez a sors elérte az elkövetett bűnökért alapjában felelős belügyi népbiztost, Jezsovot is, aki 1938. november 23-án fordult a Politikai Bizottsághoz egy beadvánnyal, amely lemondását és önkritikáját tartalmazta. Érdekes e sokat megvilágító dokumentum témánk szempontjából fontos részét idézni: „A nyomozási munka szintén óriási hiányosságoktól szenved. A fő probléma itt az, hogy a nyomozást a legfőbb letartóztatottak ügyében sok esetben az NKVD még le nem leplezett összeesküvői folytatták, akiknek ily módon sikerült az ügyeket általában teljesen visszájára fordítani, elkonspirálni a kezdet kezdetén, és ami mindennél fontosabb – sikerült elrejteni az összeesküvésben résztvevő társaikat, akik a cseka kötelékeiben dolgoztak.

Az NKVD-ben a leginkább elhanyagolt részleget a káderek képezték. Ahelyett, hogy számba vettem volna, hogy az összeesküvőknek az NKVD-ből és a velük kapcsolatban álló külföldi felderítőknek tíz év alatt minimum sikerült beszervezni nemcsak a cseka felső rétegét, de a középső láncszemet is, sőt, gyakran a lent dolgozó munkatársakat is, én azzal nyugtattam magam, hogy szétzúztam a felső réteget és a közbülső láncszem leginkább kompromittálódott munkatársait. Ahogyan ez most kiderül, sokan az újonnan kiemelték közül szintén kémeknek és összeesküvőknek bizonyulnak.” Másnap a Politikai Bizottság Jezsov felmentési kérelmét

elfogadta, de többi tisztségét, a KB titkári funkcióját is megőrizte, hogy azután 1939-ben letartóztassák és 1940-ben kivégezzék..

Az *összeesküvés* tehát nem egyszerűen mánia volt, hanem magyarázó elv, „beszédmód”, amely a hatalom, vagyis a személyi diktatúra önvédelmi reflexeként értékelhető. Mindez (ál)tudományos formában is megjelent. 1938 szeptemberében látott napvilágot a hírhedt párttörténet, a *Kratkij kursz* (Rövid tanfolyam), amelyet ma már a bölcsészhallgatók sem igen ismernek, pedig az 50-es évek végéig-a hatvanas évek elejéig sok országban tízmilliók számára alapvető tankönyvnek számított. Legalább annyi nyelvre lefordították, mint a Bibliát, s egy időben alighanem a Biblia után a legtöbbet idézett mű volt. A könyv Magyarországon is megért több kiadást.

Az összeesküvés a *Kratkij kursz* fényében

A Szovjetunió Kommunista Pártjának (Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt) története hol nyílt, hol rejtőzködő ellenséges frakciók aknamunkájaként ábrázolódott. Az „aknamunka” a párt mindenkori központi vezetősége ellen irányult, amelyet előbb Lenin Sztálinnal, majd az előbbi halála (1924) után már csak Sztálin reprezentált. Sztálin harca e könyv lapjain úgy elevenedik meg, mintha ő egy állandóan létező *ötödik hadosztály* elleni küzdelem vezére lett volna. A mű keletkezéstörténeti vizsgálatából kiderül, hogy Sztálinnak kifejezetten érdekében állt a párt múltbéli frakcióharcainak „összeesküvéstörténeti” megközelítése (ami mellel ellentétben állt vulgármarxista történelemmagyarázatával), mert – amint fentebb jeleztük – a könyvben a személyi diktatúra konkrét logikája testesült meg: a diktátor hatalmának ideológiai konzerválása. Mindezzel összefüggésben nem szabad elfelejteni, hogy a könyv a repressziók csúcspontján, 1937-38-ban született, amikor – mint fentebb érzékeltetni próbáltuk - a letartóztatottakkal szemben mindig megfogalmazódott az „összeesküvés” gyanúja vagy egyenesen vádjá, hiszen bárki gyanakodhatott bárkire. Maguk a letartóztatások gyakran éppen a Sztálinnal (vagy a rendszerrel, ami „ugyanaz”) szembeni ideológiai vagy politikai fenntartásokkal függték össze. A Sztálin iránti személyes odaadás, a hőség – amit nem lehet elégszer aláhúzni - a rendszer fenntartásának alapvető dimenziójához tartozott, s ez érvényes volt konkrétan e mű esetében is. A *Kratkij kursz*nak ezt az ideológiai funkciót kellett megtestesítenie össznemzeti és egyetemes méretekben „örök időkre”.

Nem véletlen hát, hogy Sztálin a *Kratkij kursz*ra, mint alapvető tankönyvre nagyon odafigyelt. Meg kellett feleljen a tankönyv a maga korának...Egyfelől személyesen hagyta jóvá a tekintélyes szerkesztőbizottságot és mindvégig figyelemmel kísérte a munkát, másfelől maga is szerkesztői megjegyzéseket tett, amelyeket nem illett és nem is volt érdemes figyelmen kívül hagyni. A történéseket még korábban, a 30-as évek elején határozatokban megfegyelmezték.

Sztálinnál aligha ismerte valaki jobban az oroszországi történeti-politikai feltételeket, ő szinte sohasem hagyta el hazáját, a konspiráció, a hazai illegális pártmunka egyik legfontosabb alakjává nőtte ki magát 1917-re. Ez a tapasztalat, vagyis hogy kevés, de jól szervezett odaadó emberek csoportja „bármilyen” feladatot megoldhat, feltételezte az ellenkező következtetést is: ugyanilyen „kevés ember” tönkre is teheti a „szocializmus ügyét”. Vagyis egyfelől megfogalmazódott a „káderek minden” jelszava és ennek az ellenkezője, a „nép ellensége”, aki természetesen ott húzta meg magát, ahol senki sem gondolta, az üzemekben, a párt és állami apparátusokban. Hiába épült fel a szocializmus az 1936-ban elfogadott alkotmány szerint, a külföldről támogatott - összeesküvéseket szövögető - belső ellenség fennmaradt mind helyi, mind össz-szovjet szinten.

S valóban a *Kratkij kursz*, a Rövid tanfolyam 1938-ban mindenekelőtt a moszkvai perek történeti igazolásául szolgált. A harmadik moszkvai per végkonklúziójaként 1938 márciusában végezték ki a Lenin által a párt kedvencének nevezett Nyikolaj Buharint, aki a 20-as évek végéig Sztálin hőséges szövetségese volt. Innen nézve igazán egyértelmű a kép: az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt, majd 1903-tól a bolsevik párt története a beépített ellenséggel

folytatott harc történetévé egyszerűsödött. A történelem „frakciótörténeti” oldala egy tökéletesen eltorzult formában abszolutizálódott, és fantasztikus formákat öltött, akár csak egy kihallgatási jegyzőkönyv. A sztálini párttörténetben formai szempontból természetesen mindig voltak *tények*, amelyek a valósággal való összekapcsoltság látszatát keltették: két-három frakció 1917 előtt (is) szinte minden időben kimutatható, mely frakciók valóban egymással és a „központtal” nagy harcban álltak, csak éppenséggel 1929 előtt sohasem akarták ezek a frakciók egymás kiirtani. Ez Sztálin újítása volt. A harcok tartalma természetesen számtalan módon értelmezhető, hiszen kinek is jutott volna eszébe a 30-as években, hogy levéltári források alapján is megközelíthető és ellenőrizhető az SZKP története. Természetesen a bolsevik párton belüli frakcióharcok a 30-as években megfogalmazott nagy „összeesküvések” Sztálin által kialakított „tervének” megfelelően értelmeződtek.

Tehát az a sztálini terv, hogy a moszkvai perekon meg kell semmisíteni a belső ellenség vezérkarát, mint egyfajta ötödik hadoszlopot, amely többségében Sztálin régi harcostársaiból, vagyis a régi bolsevikokból állt, történelmi levezetést igényelt. A *terv* abból indult ki, hogy olyan összeesküvést bizonyítson, amelyet a résztvevők vallomásaira lehetett építeni! A valóságosság látszata mindennél fontosabb volt, de csak látszata. Nem véletlen, hogy a fő vádlott mindegyik perben ugyanaz a személy, aki nincsen jelen: mindig Trockij van a háttérben, még ha nem is mindig nevezik meg őt. A könyvben Trockij a főszereplő. Trockijt a „párttörténetben” örökösen valamiféle befurakodottként ábrázolják. Mintha 1917 előtt mindig egy önálló irányzatot képviselt volna, mint Lenin, Martov vagy Plehanov. Trockij valójában sem nem mensevik, sem nem bolsevik, hanem egy "megbékítő"-egyesítő frakciót hozott létre, a frakción kívüliek frakcióját, amely állandóan egyesíteni akarja a különböző irányzatokat. Ám 1917 után minden másképpen alakul. Trockij autentikus bolsevikként Lenin mögött a forradalom és a polgárháború második embere, mindenfajta viták és nézeteltérések ellenére Lenin hőséges követője egészen a Népbiztosok Tanácsa elnökének haláláig. (A sztálini párttörténetben persze csak látszólag alakulnak a dolgok másképpen, Trockij jó összeesküvőként „megtévesztette” az embereket.)

Maga Trockij is messze túldimenzionálta annak a jelentőségét, hogy ő a Dewey-bizottság előtt és másutt, főként a Buketyeny Oppozíció-ban leleplezte a moszkvai perek koncepcióinak abszurditását, a valóságtól való teljes elrugaszkodását: „Sztálin politikai kancelláriájában a feladat az volt, hogy létrehozzák egy álösszeesküvés sémáját, amely mentes a durva ellentmondásoktól, de ez elvben megoldhatatlan – annál is inkább, mert olyan emberek „összeesküvéséről” van szó, akiket ismer az egész világ, és bonyolult politikai és személyes kapcsolatokkal rendelkeznek.”

Trockij (és nyomában sok más szerző) nem tette fel azt a kérdést, vajon miért hiszik el az emberek igen nagy számban a Szovjetunióban és határain kívül is ezeket a „koncepciókat”? Valójában éppen Trockijról nem volt nehéz elhítenni a 10-es és 20-as évek rendkívül élénk és a mindennapi ember számára szinte átláthatatlanul bonyolult frakcióharcainak alapján, hogy ő a „fő bűnös (gondoljunk főleg az emigrációs évek torzalkodásaira). Ő a bolsevikok között egy „idegen”, „befurakodott elem”, „juduska” – piciny antiszemita utalással, amitől olyan embereknek is megtetszhetett a „koncepció, aki néhány előítéllettől eltekintve a politikáról nemigen nyilvánított véleményt. Ő csak azért lehetett a Vörös Hadsereg szervezője, hadügyi népbiztos, mert elhítette Leninnel és a többi vezetővel, hogy bolsevikká vált, pedig ő mindig valamilyen pártellenes összeesküvő csoport fő alakja volt, s mint ilyen a szocializmus és a Szovjetunió fő ellensége is. Minderről Trockij mindenkorai vitái (pártegység kérdései, breszti béke, a szakszervezeti kérdés stb.) tanúskodtak történelmi dokumentumokként. Ne feledjük, számos, az 1917 előtti emigráns vitákból származó Trockij-szöveget – melyek Lenint is igen élénk hangon bírálták - maga Sztálin, illetve hívei publikálták még a 20-as években.

Nem abszurd ez a kép, csak 1927-1929-ben lejátszódott egy speciális *rendszerelváltás* (a személyi diktatúra politikai feltételei létrejöttek), amely átértékelte a dolgokat. Itt van példának okáért a 30-as évek pereinek főügyésze, Andrej Januarjevics Visinszkij, aki 1917 júliusában többek között azzal foglalatzkodott, hogy mint az Ideiglenes Kormány képviselője aláírta Lenin

elfogatási parancsát. S bár Lenint nem sikerült letartóztatni, magára a kísérletre a 20-as években még emlékeztek. A sztálini rendszerváltás után, 30-as években a 17-ben letartóztatott Trockijt, a forradalom második emberét, főbűnössé lehetett kinevezni akár Visinszkij által is. Igen hasonlóan alakult Lenin politikai tanítványainak, Kamenyevnek és Zinovjevnek az élettörténete is, akik szintén főszerepet kaptak a moszkvai perek egyikében.

Trockijjal ellentétben, ők 1917-ben bizonyultak „sztrájktrójknek”, amikor – szintén közismert – az október 10-i KB-ülésem az októberi fegyveres felkelés ellen szavaztak, amit természetesen Lenin is felrött nekik. A valódi nézeteltérések politikai és elméleti-módszertani összefüggései fokozatosan elhalványultak, és a nézetkülönbségek mögött egy „összeesküvés” körvonalai rajzolódottak ki, mely összeesküvés alapvető célja Sztálin és más vezetők likvidálása után a Szovjetunió felosztása és általában a szocializmus megdöntése lett volna (persze mindez a náci fasizmus támogatásával).

Mind a Kratkij kursz, mind a perek konkrét története azt mutatja, hogy kezdettől egy összeesküvéstörténeti elképzelésről volt szó. Sztálin és a szovjet vezetés elleni összeesküvéshez a közvetlen politikai kiindulópontot, az apropót a Sztálin utáni második ember, a leningrádi párttitkár, Sz.M. Kirov meggyilkolása (1934) kínálta. Ez a konkrét és valóban hallatlan bűneset - egy „jó” sajtópropagandával - meggyőzhette a közvéleményt az összeesküvés valódi létezéséről. Összefüggés „keletkezett” Kamenyev és Zinovjev Kirov elleni merényletben megkomponált szerepe és a fegyveres felkelés elleni 1917. októberi szavazatuk, „árulásuk” között.

A történeti módszer is világos. A forradalom és a polgárháború, általában a szovjethatalom története elemezhető egyfelől úgy, mint a néptömegek spontán és tudatos mozgalmainak eredménye. Másfelől viszont a történelem *összeesküvések* történeteként is vizsgálható, hiszen gondoljunk Kornyilov monarchista tábornok puccskísérletére 1917 augusztusában, a fegyveres felkelés előkészítésére, majd az ellenforradalmi tábornoki szervezkedésekre és más valódi összeesküvési történetekre, vagy legalább is az összeesküvési momentumok jelenlétére. Végül is egyetlen forradalom, még a legszponatánabb forradalmi kitörés sem nélkülözheti a fegyveres (ön)védelem (vagy támadás) aktusait, ami már önmagában is feltételezi a titkosság, a konspiráció gyakorlati alkalmazását. A két – itt szándékkal leegyszerűsített – összefüggés (a társadalomtörténeti és az eseménytörténeti) vizsgálatának *szétválasztása* az a lényegi momentum a Kratkij kurszban, ami a kitűzött politikai cél *módszertani* előfeltételeként szolgált.

Ennek megfelelően a politikai célok között szerepelt a korábbi periódus, a 20-as évek szovjet történetírásának denunciálása is ugyanebben az összeesküvéstörténeti beszédmódban. Ugyanis a 20-as évek történetírói még sokszínű, éles vitákkal tarkított szellemi életet inspiráltak. A szovjet történettudomány alapítója, egyébként Sztálin iránt lojális ember, az 1932-ben elhunyt M. N. Pokrovszkij (Lunacsarszkij kulturális népbiztos helyettese) éppen a Kratkij kursz periódusában, természetesen saját tanítványainak közreműködésével post mortem úgyszólván fasiszta összeesküvővé minősült át. Sőt, legjobb tanítványa, A. Pankratova az egész Pokrovszkij-iskolát „besorolta” „a fasizmus trockista-buharinista zsoldosainak” táborába.

A Kratkij kursz aktualitása: az összeesküvés mint történelem a legitimációs ideológia szolgálatában

Kiderült: a fent ábrázolt eljárással a Kratkij kursz nagyon is modern koncepciót alapozott meg, modellteremtő erővel rendelkezett. A tények tanúsága szerint jól megfelel bizonyos mai posztmodern és konzervatív szerzők számára, akik úgy vélekednek, hogy az orosz és a szovjet történelemben minden fontos esemény és folyamat lényegében csak a hatalom összeesküvési történeteivel (sztorijaival) magyarázhatók. Sőt, mi több, a Szovjetunió történetét egyfajta „bűntörténetté” formálták át. E könyvben az összeesküvés-elmélet szabályai szerint testesült meg a bolsevik párt története. Hiába hunyt ki a sztálinista rendszer a maga ideológiai sémáival,

szemléleti maradványai az antikommunista történeti irodalomban is - persze ellenkező előjellel - ismét felbukkantak-felbukkannak. A hivatalos konzervatív antikommunizmus magának a sztálini irányítású kommunista pártnak a történetét azóta is e logika mentén írja meg: magának a pártnak, a forradalomnak a története úgyszólván kriminalizálódott, egy újszerű összeesküvés-történeté stilizálódott, *összeesküvés a demokrácia ellen*.

A szovjet történelem kriminalizálása végképpen megteremti azt a szellemi közeget, amelyben az *összeesküvés* - stílszerűen fogalmazva - a történelem motorjává vagy még stílszerűbb szó, mozdonyává transzformálódik. A századfordulón az összeesküvés-elméletek inkább a szélsőjobboldal politikai és „tudományos” hinterlandjához tartoztak, ma már a liberális historiográfia keretei között is meggyökeresedett. Ez az (összeesküvés)történeti szemlélet a Szovjetunió történetével kapcsolatosan az által is elmélyült, hogy a szakemberek, sem a politikusok nem látták előre a Szovjetunió, illetve az államszocializmus rendszerének összeomlását. Ha nem volt ésszerű, előrelátó magyarázat, most is készen áll az – politikai álláspontoktól szinte függetlenül - összeesküvés elmélete a jól ismert ideológiai funkciókkal.

A váratlan történelmi fordulat, a rendszerváltás tíz esztendeje tízmilliók számára kész katasztrófa volt, ezért az új hatalom is – ha nem is teljesen a régi módon - a történelem feldolgozását kivonta a „népi pesszimizmus” valamint a régi szovjet kommunista értékrend keretei közül, és nekilátott egy újfajta legitimációs ideológia kidolgozásának a történetírás felhasználásával. Ezzel tulajdonképpen „lelkileg” meg is alapozták a hamarosan feltámadt „népi nosztalgiát” a régi rendszer iránt. (Legalább saját történetüket ne vegye el tőlük az új hatalom, azt legalább ők maguk, az emberek hadd „privatizálják”.) A korábbi történelem-magyarázat részben összeroppant magával a rendszerrel együtt, ám az őrt egyelőre nem tölthette meg valamiféle új historiográfia (idő kell rá). Ezért a szovjet történelem és a hagyományos szovjet hazafiság „elrablása”, a szovjet hőstörténet *elvétele* a tömegpszichológia terén egyik napról másikra utat nyitott az obskurantizmus, a világvége-várás, egy újfajta „finalizmus”, Véres (II.) Miklós cár szentté avatása előtt. A cár, aki ráadásul mélyen hitt a Cion bölcseinek jegyzőkönyvében, azaz a zsidó világösszeesküvés hülyeségében, jól illeszkedik az „orosz demokrácia” giccses világába, amennyiben még egy új hőstörténet, egy új mártírológia kiindulópontját is képezheti. Ez a modern, államilag szervezett „finalizmus” a történelem új célját a *demokrácia, a piacgazdaság* azonnali (mondjuk 500 nap alatti) megvalósításában határozta meg, amely úgyszólván a „történelem végének” deklaráltatott. Ez az új *végcél* mérhetetlen média-erővel számtalan csatornán át, de pluralisztikus stílusban ömlött és ömlik a rádióból és a tv-ből, az újságokból és a folyóiratokból.

Az új orosz állam médiavalósága – éppen az új rendszer legitimitását erősítendő – visszatért a történelem *leleplező szemléletéhez*, amelynek centrumában megint ott találjuk az összeesküvés-teóriát. És micsoda gazdagságban! Az új gondolkodás magját a szovjet történelem, a „kommunizmus” fentebb említett kriminalizálása képezte, amely a történelmet a Cseka-GPU-KGB működésének struktúraformái, valós és valótlan „összeesküvései” alapján fogta fel és mutatta be filmen és színházban, írásban és szóban. Ezek a „bőnös” szervezetek (függetlenül valóságos súlyuktól és eltérő jellegüktől) kerültek be a történelem epicentrumába, mintha ők mozgatnák az eseményeket. Vagyis megint eltűntek a „néptömegek”, pedig a 70-es 80-as évek szovjet történetírása a szűkös források ellenére jelentős társadalomtörténeti műveket is létrehozott. Ám a történetírás ismét funkciót váltott, ha lehet, a korábbiaknál is erősebben politizálódott. Sőt, strukturális értelemben a sztálini megközelítéssel mutat rokonságot az a jelenség, hogy az új rendszer (jelcinscsina) „hibáiért” (a társadalmi integráció összeomlásáért, a gyors elszegényedésért, a bűnözés és a prostitúció felvirágzásáért, a háborúkért, az állami tulajdon magán-kisajátításáért stb.) gyorsan megtalálták a bűnbakokat a történelemben és a jelenkorban (ami majdnem ugyanazt jelenti). Fontos különbség: most nincsen feltétlenül szükség a vétkesek megsemmisítésére, a tét csupán egyfajta virtuális leleplezés, egyfajta agymosás az új gondolkodás térhódításának elősegítése érdekében. Sztálin az 1990-es években válik a legfőbb „összeesküvővé”. Csak tömeggyilkos arculata létezik, noha, mint közismert, nem utolsó rangú

diplomata és katonai vezető lett belőle, ha hinni lehet olyan kortársainak, mint Churchill vagy Zsukov marsall. Historikusnak látszó vagy akként reklámozott személyek úgy állítják be a dolgot, hogy Sztálin már a 30-as évek elején együttműködött Hitlerrel - sőt, a régi hitlerista propagandának megfelelően ma már úgy illik ábrázolni a szovjet főtitkárt, hogy egyenesen ő akarta megtámadni a náci Németországot és nem megfordítva, Hitler hovatovább csak preventív háborút folytatott. Akárcsak Sztálin idején, az üzenet ugyanaz: nem az új rendszer a rossz, hanem azok a bűnösök, akik a múltban, a történelemben a dolgokat elrontották, s napjainkban is akadékoskodnak, „feleslegesen fecsegnek”, mint Molotov mondta. Itt Kelet-Európában a történelemnek ez az *összeesküvő-leleplező szemlélete* éppen akkor vált uralkodóvá ismét csaknem „észrevétlenül”, amikor már tulajdonképpen nem volt mit leleplezni. Hiszen a peresztrojka és glasznoty úgyszólván alig szólt másról a 80-as években, mint az „igazságok” kimondásáról, hogy a hrucsovi olvadásról a XX. kongresszust követően most ne is beszéljünk. Ma már ez az egész *leleplezés* nem szól egyébről, mint az új szellemi atmoszféra meg-megújuló konzerválásáról, az „új” médiatechnikák és manipulációs mechanizmusok kiépüléséről és az „önfeledt”, giccses szórakoztatásról. Óriási üzlet ez, sokan megélnék belőle.

Akár a sztálini korszakról, akár napjainkról legyen szó, könnyen belátható: a *leleplezést* mindig *bűnbakképzés*, az *összeesküvések keresése* kíséri. Napjainkban is politikai-pszichológiai kérdéssé vált, hogy kiből építik fel az új bűnbakokat a történelemben (és a jelenben). A teljesség igénye nélkül néhány fontos, de jól ismert „bűnöző csoportot” sorolunk föl, amelyek felelőssé tehetőek az orosz nép elleni különböző összeesküvések szervezéséért: *zsidó-szabadjóművesek, zsidó-kommunista-plutokrata banktőke, vörös-barna összeesküvés, hazátlan kommunista-szocialista bitangok, külföldi zsoldban álló és idegeneket szolgáló ügynökök, főleg amerikaiak által pénzelt egykori KGB ügynökök* vagy éppenséggel az *egykori kommunista nomenklatura*, amely titokban a régi rendszert akarja visszaállítani stb. Természetesen Lenin és Sztálin, másfelől Gorbacsov és Jelcin egyaránt szerepelnek a „listán”. A szovjet történelem kriminalizálása ilyen módon tükröződik vissza a tömegpszichológiában (már akik a politika és a történelem iránt egyáltalán érdeklődnek). Még a Szovjetunió összeomlása is bekerült az összeesküvés-elméleti magyarázatokba, pedig ha valami, akkor a Szovjetunió felbomlása egy abszolút nyilvános folyamat részeként a szemünk előtt zajlott éveken át.

Az természetes, hogy maga Sztálin bukkan föl leggyakrabban ebben a hollywoodias panoptikumban néhol pozitív alakként, mint aki az *idegenekkel* szemben megvédte a „birodalmat”, gyakrabban negatív figuraként, aki vagy *idegen* ügynökként, legtöbbször a zsidók ügynökeként az orosz népre kényszerítette a kommunizmus igáját és ezzel aláásta a birodalom organikus fejlődését, vagy mint *zsidófaló* jelenik meg. Egyébként Sztálin antiszemitizmusában a II. világháború után nyilvánvalóan kifejeződött az összeesküvés-elméletekbe vetett már valóban paranoiás hite, ámbar a politikai döntésekben még ekkor is igyekezett elkonspirálni ezt a beteges hajlamát..

Ebben az egész folyamatban az új rendszer legitimációs teljesítménye, hogy – persze nem a hagyományok nélkül - sikeresen felkeltette azt a médiapiaci igényt, hogy a történelmet *összeesküvéstörténetté*, a *nagy emberek* mitológiájává formálják át, ami kétségtelenül a leginkább „televideósítható”. Az oral history fellendülése is elválaszthatatlan ettől az igénytől, a nagy emberek kvázi titkokat hagynak az utókorra. Minden megelevenedik, mint látvány, mint elképzelés. A történelem maga is látvánnyá, pusztá reprezentációvá változik.

Miközben Oroszországban virágjába borult, úgymond, a demokrácia az 1991. augusztusi „konzervatív kommunista” operett-puccs után, hamarosan megkezdődött a peresztrojka nyomán alig kisarjadt parlamentarizmus gyors felszámolása is. A Szovjetunió felbomlását jegyző Borisz Nyikolajevics Jelcin – túllépve a híres francia történész, Furet fantáziáján, aki az I. világháborút specifikálta „demokratikus világháborúként”, 1993 október 4-én végrehajtott egy „demokratikus puccsot”, amelyből azonban a szétvert parlament képviselői és védői kerültek ki „puccsistákként”. (Miként Sztálin a régi kommunistákból csinált „hitehagyott” embereket, Jelcin részben korábbi híveiből formálta meg a puccsista szervezőket.) A jelcini puccsból, amely a

moszkvai „Fehér Ház”, vagyis az akkori parlament felgyújtásával és több száz ember legyilkolásával végződött, a CNN két felvonásos melodramát készített helyszíni közvetítés formájában. Erről az aktusról jegyezte meg akkoriban a Jelcin-rendszer oldalán álló ismert moszkvai újság egyik kommentárjában, hogy még a CNN tudósítója is többször elismételte az október 4-i véres események közvetítésekor, hogy olyan látszat keletkezhet, mintha Amerika irányítaná az eseményeket Moszkvában. Az amerikai szerepvállalással kapcsolatban a Nyezaviszimaja gazeta c. újság még 1993. szeptember 29-i számában utalt arra, hogy a szögesdróttal és állig felfegyverzett rendőri erőkkel körbevett „Fehér Házba”, amelybe még a mentőket sem engedték be, 28-án kivételt téve „délről kezdtek beengedni az amerikai újságírókat az USA követségével való egyeztetés alapján, ami nyilvánvalóan a Jelcin-ellenes ellenzék ama érvelését erősítette egy újabb bizonyítékkal, hogy ezt a rezsimet az amerikai adminisztráció tartja el.”

Miközben a puccs sikeresen lezajlott, és a „megpuccsoltak” gonosz puccsistákká stilizálódtak, a kremlinológusok egész hada szerte a világon, így Magyarországon is, Clinton elnök nyomán a demokrácia nagy diadaláról tudósított a győztesek euforisztikus hangulatában. Igazán szép volt. Eközben a három tábor (a „nyugatos liberálisok”, a nacionál-patrióták és a baloldal) mindegyike előadta a maga összeesküvés-elméletét. A liberálisok a „vörös-barna összeesküvés” (értsd: „kommunista-fasiszta összefogás”) bornírt ostobaságával álltak elő, a nacionál-patrióták szokás szerint a cionista-amerikai-zsidó-szabadjóműves összeesküvésre gyanakodtak, míg a baloldal az IMF kezét látta az ügyek alakulásában, amennyiben az utolsó szovjet parlament - egyebek mellett - nem volt hajlandó megszavazni a Nemzetközi Valutaalap által támogatott költségvetést, ami az oroszországi elnöki hatalom teljes lejáratódásával fenyegetett a „világ” előtt.

Természetesen a historiográfiai pontosság értelmében azóta sem derült fény az 1993. októberi összeesküvés valódi mozgatóira, és valószínűleg ebben a kérdésben is majd a mindenkori politikai hatalom tesz igazságot. Ám az új rendszer Kratkij kurszát Jelcin visszavonulása következtében már nem sikerült elkészíteni. Ami azonban késik, nem múlik: az „orosz demokrácia” is leteszi a maga intelligens névjegyét a világ képzeletbeli asztalára. De addigra már a Jelcint mennybe emelő hada nem a demokrácia, hanem az új *tekintélyuralmi rendszer* jellegzetességeiről fog elmélkedni, régen elfelejtve, hogy a demokrácia sírásója az a Jelcin volt, akinek fényében sütkéreztek.